

Zimek, Rudolf

Odraz emocionálnosti v sémantické a gramatické výstavbě výpovědi

In: *Otázky slovanské syntaxe. IV/2, Sborník symposia Aktualizační (pragmatické) složky výpovědi v slovanských jazycích, Brno 6.-9. září 1976.* Grepl, Miroslav (editor). Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1980, pp. 99-103

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/121626>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

EVA BURÁŇOVÁ-BENEŠOVÁ (Praha)

VZTAH POSTOJOVÉ MODALITY A EMOCIONALITY

V posledních letech, kdy byla v české lingvistice věnována značná pozornost průzkumu modalit, zejména z podnětu posledního brněnského symposia, se dosti shodně uznávají tři základní modální sféry: modalita postojová n. záměrová, tj. modalita celé věty, vyjadřující postoj mluvčího, modalita slovesná (voluntativní, diktální aj.), sloužící k vyjádření dispozice původce děje tento děj vykonávat (nutnost, možnost, vůle), a modalita pravděpodobnostní, vyjadřující míru pravděpodobnosti uskutečňovaného děje.

Při zkoumání podstaty slovesné (voluntativní) modalit¹ jsem se snažila ukázat, že při jejím vymezení a klasifikaci musíme počítat s třemi základními sémantickými činiteli. Je to především základní modální odstín (základní významový rys — tj. význam nutnosti, záhodnosti, možnosti, vůle), dále původce děje (pd), který má příslušnou modální dispozici, a konečně původce modalit (pm), který v případě slovesné modalit je zastoupen buď jistou objektivní okolností (*nemůže jít ven, je nemocen*), nebo osobou, která není totožná s původcem děje (*nesmí jít ven*), nebo konečně osobou s původcem děje totožnou (*nechce jít ven*). Je nepochybné, že půjde-li nyní o modalitu celovětnou (postojovou), bude nutné hledat i zde nějakého původce modalit, který ovšem může být odlišný od původce modalit slovesné v téže výpovědi. Je specifíčností postojové modalit, že se vždy původce modalit kryje s mluvčím (ML) (vždyť jde o postoj, záměr mluvčího). Dalším případným sémantickým činitelem je adresát sdělení (ADR), který je v některých případech relevantní nejen z obsahového, ale i významového (strukturně jazykového) hlediska (např. nalezne-li formální vyjádření ve formě druhé osoby).² Je známým faktem, že různé druhy modalit se ve výpovědi různě spolu kombinují. Při kombinaci modalit slovesné a celovětné je třeba určit k objasnění této skladby všechny uvedené činitele. Tedy MOD (základní významový odstín větné modalit), mod (základní významový odstín slovesné modalit) a vztah mezi ML, pm a pd.

¹ Benešová E.: *K sémantické klasifikaci českých modálních sloves*. Otázky slovenské syntaxe III (dále OSS III), UJEP Brno 1973, s. 217—219; Panevová J., Benešová E., Sgall P.: *Čas a modalita v češtině*, AUC Philologica, Monographia XXXIV, Praha 1971.

² Z hlediska obsahového (pragmatického) je ovšem třeba souhlasit s J. Chloupkem, že totiž každá promluva, i zobrazovací, je prostředkem kontaktu (*Modalita v živém komunikativním aktu*, OSS III, s. 333); to znamená, že určitý adresát existuje vždy.

Například věta *Proč to musíš udělat?* může mít tuto interpretaci:³
MOD = INTEROG, mod = nutnost, ML ≠ pm (je to tazatel), pm ≠ pd (je to nějaká další osoba), pd = ADR

Musíš to udělat! (jakožto rozkaz):

MOD = APEL, mod = nutnost, ML = pm, pm ≠ pd, pd = ADR

Proč to chce udělat?

MOD = INTEROG, mod = vůle, ML ≠ pm, pm = pd, pd = 3. OS

Nebo ještě složitější kombinace: *Proč to musí udělat?*:

MOD = INTEROG, mod = nutnost, ML ≠ pm, pm ≠ pd, pd = 3. OS, jde-li např. o mimojazykovou situaci „já se ptám Karla, proč Jan musí splnit přání svého otce“, (tj. v pozadí této sdělované situace jsou čtyři osoby, které ovšem v jazykovém vyjádření nemusí být zastoupeny nebo identifikovány).

V tomto příspěvku necháváme stranou oblast modality pravděpodobnostní, jejíž začlenění by samozřejmě obohatilo modální strukturu výpovědi o další sémantické prvky.

Problematika postojové modality, jak již bylo ukázáno, je těsně spojena s oblastí komunikační situace.⁴ Z tohoto hlediska jsou nepochybně některé základní typy: a) mluvčí dává adresátovi něco na vědomí (oznámení), b) mluvčí vyžaduje od adresáta informaci (otázka), c) mluvčí vyzývá adresáta k reakci (výzva). O kategoriích vět oznamovacích, tázacích a tzv. rozkazovacích se tedy většinou nepochybuje. V klasifikaci vět zvolacích, přacích, případně jiných už není shodné stanovisko. Chtěla bych se pokusit ukázat, že zavedením dalšího sémantického činitele — totiž příznaku emocionálnosti — je možné dospět k určitému klasifikačnímu hledisku, neboť oblast emocionality v modální jazykové sféře, na rozdíl od logické modality, není naprosto zanedbatelným činitelem vzhledem k fungování jazyka jako prostředku mnohotvárné lidské komunikace. Proto musí být zahrnuta do zkoumání jazykového systému i jeho realizace v řeči, přestože, jak bude uvedeno níže, její oblast působnosti je omezena z hlediska funkčních jazykových stylů. Jak výstižně charakterizují Bauer a Grepl,⁵ podstatou emocionálnosti je aktualizace neutrálního jazykového výrazu.

Každý ze tří základních uvedených typů (oznámení, otázka, výzva) může být emocionálně modifikován. Vyjádříme to graficky takto:

Větná modalita

oznámení		.!
otázka	?	?!
výzva	!	!!

³ Co se týče kategorie *pm*, může zde být i interpretace poněkud jiná, protože sloveso *muset* (i *moci*) je homonymní (původcem modality mohou být buď objektivní okolnosti, nebo osoba totožná s *pd* nebo jiná než *pd*).

⁴ Srovn. např. Hlavsa Z.: *How to introduce modal expressions into action clauses?*, OSS III, s. 124—122; Svetlík J.: *K voprosu o sintaksičeskoj modalnosti*, tamtéž, s. 128—129; Popela J.: *K voprosu vyjasnenija suščnosti i granic modalnosti v jazyke*, tamtéž, s. 159.

⁵ Bauer J., Grepl M.: *Skladba spisovně češtiny*, Praha 1972, s. 192—197.

Z hlediska jazykové komunikace dospějeme tedy k šesti větným (výpovědním) typům, z nichž tři je možno považovat za příznakové díky sémantickému příznaku emocionálnosti:

1. typ—věty enunciativní,
2. typ—věty interogativní,
3. typ—věty apelativní,
4. typ—věty emocionálně enunciativní,
5. typ—věty emocionálně interogativní,
6. typ—věty emocionálně apelativní.

Vyjadřovací forma emocionálně příznakových vět je reprezentována především transpozicí nebo případně speciálním prostředkem (tj. takovým, který nemá obdobu v levé straně tabulky, např. částice *kěž*, interjekce).⁶

Typickým příkladem vět emocionálně enunciativních jsou věty zvolací (o nichž je známo, že postrádají vlastní formální prostředky a liší se od označovací věty jen intonací). Mohli bychom sem zařadit i věty interjekční, pokud mají výpovědní platnost; vyznačují se specifickými výrazovými prostředky, které však mají vždy emocionální povahu (viz pozn. 6).

Do skupiny emocionálně interogativní patří veškeré otázky s citovým zabarvením, charakterizované opět buď transpozicí (snad též řečnické otázky, jejichž tázací forma má pouhou funkci expresivní, odpověď se neočekává, nebo jiné typy tzv. otázek nepravých),⁷ nebo signalizované výrazovým prostředkem (např. částicí — *cožpak*, *jápak* aj.).

Skupina emocionálně apelativní obsahuje všechny věty imperativní s emocionálním důrazem (*Tak půjdeš už? Budeš mlčet!*) a podle mého názoru též věty deziderativní.

Deziderativní věty bývají někdy charakterizovány jako čtvrtý základní druh postojové modalit a argumentuje se tím, že mají svou speciální modální strukturu — totiž práci částic + indikativ (kondicionál). Avšak podmínce speciálnosti vyhovuje vlastně pouze částice *kěž*, která skutečně nemá jiný význam než práci; ostatní práci částice nebo jiné prostředky (a je jich více) jsou transponovány ze základních významů jiných — např. ze spojky *kdyby* (*Kdybyste ke mně chtěla mít důvěru!*), *aby* (*Jen abych došel včas!*), z částic *ať*, *necht* sloužících též k vytváření nedeziderativních vět (imperativ), z modálního slovesa (*Mohl by už přijít! Měl jsem to vědět dřív!*), z kondicionálu (*Jedl bych!*), nebo jde o jednu z četných funkcí infinitivu (*Mít tak prázdniny!*) aj. Naproti tomu struktura částice + indikativ (kondic.) je vlastní i jiným větám emocionálně příznakovým, zejména zvolacím: *Kdyby tě tak viděl tatínek! Jako by o tom nevěděl!* Přechod mezi imperativní a deziderativní výpovědí může být plynulý (*At přijde!*). V navržené klasifikaci jsou deziderativní věty podřídou vět výzvových; jde tu o zmírněnou formu žádosti — přání, kde však osoba, na niž se apeluje, většinou není specifikována (nebo úplně chybí). Proti uznání deziderativních výpovědí jako čtvrtého základního typu mluví také okolnost, že by byly jediným typem výlučně emocionálním — tj. aktualizovaným, postrádajícím neutrální realizaci.

Charakteristickým rysem emocionálně příznakových vět je to, že je adresát

⁶ Srov. tzv. monofunkční prostředky, na něž upozorňuje Zatovkaňuk M.: *K poměru modalit a emocionálnosti a k jiným otázkám modalit*, OSS III, s. 284.

⁷ Srov. Bauer J., Grepl M.: *Skladba spisovně češtiny*, s. 22—27.

často zamlžen nebo se od něho nežádá odezva (řečnické otázky, práci věty, zvolací věty).

Zatímco charakteristika typů levé strany tabulky je celkem jednoznačná a výrazové prostředky jsou značně unifikované, typy emocionálně podmíněné se vyznačují rozmanitostí, nepřesností hranic a vzájemnou propojeností. Je známo, že nepřítomnost rysu emocionálnosti je příznačnou vlastností odborného jazyka. Skutečně pouze prostředky spadající do levé strany tabulky jsou odbornému jazyku vlastní (s určitým frekvenčním omezením — např. řídký výskyt 2. osoby, prosté formy imperativu ap.), kdežto prostředky emocionálně příznakových typů v odborném jazyce nenajdeme. Jakákoli transpozice jde za hranice odborného jazyka; odborný jazyk postrádá zcela snahu upozornit na jazykovou formu a vyžaduje jednoznačnost. Tato hranice nám udává i meze strojových aplikací, tj. určuje, co z jazykových prostředků by mělo být zahrnuto ve formálním aparátu, např. při strojovém překladu odborných textů, v informačních systémech ap.

	charakter	
	emoc. nepřízn.	emoc. příznak.
	prvotní	odvozený
	odborný	neodborný
oznámení	.	.!
otázka	?	?!
výzva	!	!!

Při charakteristice výpovědi z hlediska celovětné (postojové) a slovesné modalit je tedy třeba obecně brát v úvahu tuto řadu sémantických příznaků: MOD- (EMOC) (mod) ML (pm) pd, kam se v konkrétní výpovědi dosazují jednotlivé hodnoty. Kategorie v závorce jsou fakultativní (přikloníme-li se ke stanovisku, že je slovesná modalita kategorií fakultativní, pak je ve výpovědi fakultativní ovšem prvek mod a pm).

Domnívám se, že kritérium sémantického příznaku emocionálnosti (který má, jak bylo uvedeno, vždy rovněž své formální vyjádření) tvoří tedy určitou objektivní hranici v klasifikaci typů vět, kterou nelze opomíjet už proto, že je hranicí nejen mezi členy opoziční dvojice emocionálně příznakový — emocionálně nepříznakový, ale též dvojic prvotní — odvozený (transponovaný) a konečně odborný — neodborný.